

कुटुंबाच्या शेतजमिनीचं माती परीक्षण करून घेतलं. डोंगर उताराची पालाशासमृद्ध अशा प्रकारची ही शेतजमीन आहे. सर्वोच्च पाऊसमान असलेला प्रदेश असूनसुद्धा तेथे पाण्याचा अभाव. जमिनीत ओलावा धारण करण्याची शक्ती कमी. अशा स्थितीत शेतीत जास्त काही करता येण्याजोग नसतं; परंतु जिथे शक्य आहे, तिथं त्यांना नागली आणि भाताच्या सुधारित लागवडी करायला शिकवल्या. आमच्या संस्थेमध्ये श्रीमती संगीता कडलग या कृषी विज्ञानाच्या जाणकार अभ्यासक होत्या. त्यांच्या मदतीने आम्ही आदिवासींच्या शेतीमध्ये सुधारणा करण्याची योजना आखली.

आदिवासींच्याकडे असलेलंच बियाणं घेऊन पेरणीपूर्वी नागलीच्या बियाण्याला योग्य ती प्रक्रिया केल्याने उत्पादन वाढ होत असल्याबद्दल त्यांना पटवून दिलं. बायो - फर्टिलायझर्स आणि बायोपेस्टीसाईड यांचा वापर करून नागलीवर बियाणे ट्रीटमेंट करायला प्रात्यक्षिकांद्वारे शिकवलं. त्यांच्याकडून तशा ट्रीटमेंट करून घेतल्या. यामुळे खूपच चांगला परिणाम मिळाला. नागलीच्या पिकावर कुठलीही कीड आली नाही. अगदी दर्जेदार आणि भरघोस पीक हाती आलं.

भात शेतीसाठीसुद्धा चार सूत्री पद्धतीने लागवड, जपानी भातशेती पद्धती यांचा वापर करून खतांची योग्य मात्रा आणि शिफारस करण्यात आलेले प्रमाणित डोसांचे खत, औषध, कीटकनाशके आणि पाणी व्यवस्थापन या आधुनिक तंत्राच्या आधारे आदिवासींच्या सहभागातून आम्ही केलेले भातशेतीचे प्रयोग खूपच यशस्वी ठरले. इतका चांगला परिणाम मिळाला की, त्यातून आमचंही बळ वाढलं कारण उत्पादन खर्च कमी झाला होता. प्रमाणशीर पद्धतीने खत दिल्यामुळे अनावश्यक खर्च टळला होता आणि त्यामुळे खर्चात बचत झाली होती. उत्पादन खर्च कमी येऊन उत्पादन भरघोस वाढल्यामुळे फायदेशीर शेतीचा एक नवाच अध्याय आम्ही आदिवासींसाठी लिहू शकलो.

हे सर्व साध्य होणं इतकं सोपं नव्हतं. सुरुवातीला या लोकांशी संवाद साधणंच खूप अवघड असतं. ते बाहेरून येणाऱ्या परक्या लोकांशी बोलायला तयार नसतात. नवं काहीही स्वीकारायला तयार नसतात. भाषेचा तर प्रश्न असतोच; पण अतिशय प्रेमाने, आपुलकीने त्यांच्यातलेच एक होऊन आमचे कार्यकर्ते जेव्हा त्यांच्यात मिसळले, काही आरोग्यविषयक, काही शैक्षणिक प्रकल्प त्यांच्यासाठी सुरु ठेवले. त्यातून संवाद आणि सहवास वाढत गेला. विश्वास निर्माण झाला आणि त्यांच्या शेतापर्यंत आम्ही पोहचू शकलो. त्यानंतर मात्र त्यांच्यासाठी आम्ही आयोजित केलेल्या विविध प्रकारच्या प्रशिक्षण कार्यक्रमांत ते उत्साहाने सामील झाले.

बदल करण्यात पुढाकार घेते, ती तरुण पिढी. असाच एक आदिवासी तरुण आमच्या प्रयोगांची खात्री पटल्यामुळे स्वतःच्या शेतीत असे प्रयोग करू इच्छित होता; पण त्याचे वडील मात्र त्याला अजिबात परवानगी देत नव्हते. शेवटी तो या कारणासाठी वडिलांशी भांडला, हट्ट केला. आमच्याकडे जेव्हा तो आला, तेव्हा आम्ही त्याला व्यवस्थित समजावलं. हळूहळू त्याच्या वडिलांचीही संमती मिळवली

आणि पुढे सारं काही सुरळीत झालं.

बदल स्वीकारण्यासाठी तरुण जसे उत्सुक असतात, तशा काही महिलाही आपलं हित कशात आहे, कोण आपले हितचिंतक आहेत, हे ओळखण्यात हुशार असतात. आदिवासी महिलांचा प्रतिसाद आम्हाला प्रथमपासूनच मिळत गेला. आदिवासी बायका त्यांच्या कुटुंबात काम करायलाही पुढे असतात आणि निर्णय घ्यायलाही त्या मागे सरत नाहीत. विशेषतः आरोग्य प्रकल्पांच्या माध्यमातून आदिवासी स्त्रियांची आणि आमच्या संस्थेची पुष्कळशी जवळीक झाली होती. त्यामुळेच आम्ही त्यांच्या घरी आणि नंतर शेतावर पोहचू शकलो. किंबहुना त्यांनी आम्हाला आपलं मानलं आहे, हेच आमच्या कार्याचं श्रेय आहे.

प्रथम म्हणजे आम्ही त्यांची आधुनिक जगाशी ओळख करून देत आहोत. त्यांना माहिती आणि ज्ञान देण्यासाठी आमचे अनेक प्रयत्न चालले आहेत. महाराष्ट्र शासनाचा कृषी विभाग, आदिवासी कल्याण योजना, शेतीसाठी कर्ज देणाऱ्या बँका या सर्वांशी त्यांची सांगड घालून देतो. कर्ज प्रकरणाची कागदपत्रं, निरनिराळ्या योजनेत सहभागी होण्यासाठी जे फॉर्म भरावे लागणार, त्यांचंही आम्ही त्यांना प्रशिक्षण देत आहोत. अनेक जण आता या कामात तयार होत आहेत.

शेतीमध्ये फायदेशीर शेती करण्यासाठी आणि कमी कालावधीत पैसे हाती येण्यासाठी त्यांना भाजीपाला, टोमॅटो, ढोबळी मिरची लागवड शिकवली आहे. गांडूळ खत वापराला प्रवृत्त करून ते तयार करण्याचं प्रशिक्षणही आम्ही त्यांना तज्ज्ञांच्या मदतीने दिलं आहे. सगळ्या गोष्टी शिकवून आता प्रगतिपथावर त्यांची पावलं पडू लागली आहे; पण अजूनही खूप काम बाकी आहे. शासकीय यंत्रणेने अधिक प्रभावीपणे आणि जास्त मनुष्यबळासह त्यांच्यापर्यंत पोहचणं आवश्यक आहे. आज तरी शासकीय माणसं फक्त माहिती देण्यापुरतेच आदिवासींकडे जातात; पण त्या माहितीचा त्यांना उपयोग होतो आहे की नाही आणि प्रत्यक्ष त्यांना कल्याणकारी योजनांचा लाभ मिळतो की नाही, हे तपासणारी यंत्रणा पक्की हवी. विशेषतः कृषी विभागाचं विस्तार कार्य या क्षेत्रात फार मोठ्या प्रमाणावर होणं गरजेचं आहे. आदिवासी शेतकऱ्यांच्या बांधापर्यंत जाण्यासाठी यंत्रणेची प्रबळ साखळी निर्माण होणं आवश्यक आहे, असं मला हे काम करताना जाणवलं. 'प्रगती अभियान' सारख्या स्वयंसेवी संस्थांनी हे काम हाती घेऊन यशस्वी केलं असलं, तरी त्या प्रमाणात यंत्रणा, मनुष्यबळ, आवश्यक ते पुरवायला शासनाच्या मानाने स्वयंसेवी संस्था एवढ्या बलवान नसतात. निस्पृहपणे झोकून देऊन काम करणारे स्वयंसेवी संस्थेचे कार्यकर्ते आणि बळकट अशी शासकीय यंत्रणा एकत्र आले, तर आदिवासींची प्रगती आपण नक्की करू शकू, असा मला विश्वास वाटतो. दिवाळीच्या आनंदात या आशेची एक पणती लावून ठेवायला काय हरकत आहे?

(लेखिका आर्थिक विषयातल्या तज्ज्ञ असून प्रगतीअभियान संस्थेच्या क्रियाशील कार्यकर्त्या आहेत.) संपर्क : ९८२३१८१२४६